

Лекція 8

8.1 Національна економіка

як об'єкт світової економічної системи

Сьогодні на земній кулі нараховується велика кількість країн. Вони досить помітно відрізняються одна від одної як за розміром території й чисельністю населення, так і за економічною потужністю, тобто їх місцем у світовій економіці. Проте національна економіка кожної країни є складовим елементом глобальної економічної системи. Навіть найменш розвинуті країни докладають свій внесок у світовий процес економічного розвитку – своїми природними чи людськими ресурсами, виробництвом (навіть якщо воно незначного розміру в глобальному вимірі), споживанням імпортованої продукції.

У наші часи немає жодної країни, яка б знаходилася за межами світового ринку, не входила в економічні відносини з іншими державами. Зміцненню економічної взаємодії між країнами, зміцненню їхньої взаємозалежності сприяють процеси глобалізації. Глобалізація обумовлює певну стандартизованість не тільки зовнішньоекономічних стосунків країн, але й національних економік. Разом з тим, кожній країні властива певна специфіка її національної економічної структури, властиві саме цій країні риси ділової культури. Тим самим за рахунок цього збагачується і світова економіка, вона стає більш різноманітною.

Сукупність національних економік та їх взаємодія становить світове господарство. Але, варто пам'ятати, що не просто сума національних господарств різних країн, а саме їх взаємодія складає цілісну економічну систему.

Основою виникнення світового господарства є поглиблення міжнародного територіального поділу праці. Цей процес полягає у дедалі більш виразній спеціалізації національних економік на виробництві певних товарів та послуг і, як наслідок, у зростанні обсягів обміну ними. Тривалий час міжнародний поділ праці виражався у поширенні міжнародної торгівлі. На певній стадії розвитку його проявом стають міжнародні потоки капіталу та

робочої сили, а також виробнича кооперація між підприємствами різних країн, яка особливо активізувалася з другої половини XX століття під впливом науково-технічного прогресу. Виробнича кооперація здійснюється не лише у формі обміну деталями, технологіями між фірмами, але й у створенні міжнародних підприємств. Усе це є стимулом для розвитку міжнародної економічної інтеграції, в процесі якої взаємодія національних економік настільки посилюється й ускладнюється, що вони стають невід'ємним органічним доповненням, додатком одна до одної.

Отже, світове господарство являє собою сукупність національних економік, взаємопов'язаних міжнародним поділом праці, науково-технічною та

виробничою кооперацією, міжнародною торгівлею, валютним, кредитним та іншими економічними відносинами.

8.2 Особливості міжнародних економічних зв'язків України

Повноцінне функціонування економіки жодної країни не може відбуватися без розвинутої системи зовнішньоекономічних зв'язків.

Зовнішньоекономічні зв'язки – це сфера економіки, яка включає комплекс напрямів, форм і методів, спрямованих на переміщення матеріальних, інтелектуальних ресурсів між країнами з метою їх залучення до світової науки, техніки, промисловості, культури.

Зовнішньоекономічні зв'язки існують у різних формах (іншими словами, це форми зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), які відповідно до чинного законодавства, передусім Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», можуть здійснювати суб'єкти цієї діяльності.

Зовнішньоекономічна діяльність — це заснована на взаємовигідних економічних відносинах діяльність у галузі міжнародної торгівлі, руху капіталів, міграції робочої сили, передачі технологій.

Основними видами зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля, фінансово-кредитні операції, підприємницька діяльність, науково-технічна кооперація з іноземними підприємцями, надання їм різноманітних послуг. Ці напрями діяльності регулюються, з одного боку, державою в особі її органів, а з іншого – недержавними органами управління економікою (біржами, торговельними палатами, спілками тощо) та самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі укладених між ними координаційних угод.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності – це її учасники, здатні відносно незалежно і активно діяти з метою реалізації своїх економічних інтересів. Ними можуть бути:

- *безпосередньо суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності* – фізичні особи та юридичні особи – підприємства, фірми, організації. Специфічними суб'єктами виступають міжнародні підприємства – багатонаціональні корпорації (міжнародні за капіталом та управлінням і за сферою діяльності), транснаціональні корпорації (національні за капіталом та управлінням і міжнародні – за сферою діяльності);
- *держави*, які беруть участь у міжнародних відносинах як безпосередньо, так і через регулювання діяльності інших суб'єктів;
- *міжнародні організації*, що беруть участь у зовнішньоекономічних відносинах залежно від мети створення, завдань і напрямків діяльності.

Зовнішньоекономічні відносини здійснюються і розвиваються на таких рівнях:

- інтеграції (рівень участі у міжнародних організаціях), коли внаслідок інтернаціоналізації переплітаються національні господарства двох або декількох країн і ними проводиться узгоджена торговельно-економічна політика;
- рівні двосторонніх відносин:
 - контактів (найпростіших економічних зв'язків, які мають епізодичний характер і регулюються, переважно, одиничними угодами);
 - взаємодії (стійких економічних зв'язків на основі міжнародних угод і домовленостей, укладених на тривалий час);
 - співробітництва (міцних економічних зв'язків на основі спільних, попередньо вироблених і узгоджених намірів, закріплених довгостроковими угодами і домовленостями).

I. Стосовно участі України у міжнародних організаціях:

а) Україна співпрацює в більшості найважливіших й найавторитетніших глобальних організаціях. Насамперед, це ООН та її структури, МВФ, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та СОТ.

б) Україна підтримує зв'язки з країнами-сусідами. Ці зв'язки мають: макрорегіональний характер – у формі великих інтеграційних міждержавних об'єднань та мезорегіональний характер – у формі прикордонного співробітництва.

На макрорегіональному рівні Україна є членом інтеграційних об'єднань, що сполучають країни Східної й Центральної Європи та Азії. Це – СНД, ЧЕС, ГУАМ.

Україна як європейська держава прагне інтегруватися в ЄС. Однак ця організація висуває такі вимоги до своїх потенційних членів, які Україна поки що неспроможна задовольнити. Крім того, наростає конкуренція між європейськими державами за членство в ЄС. Вступ до ЄС відкрив би великі можливості щодо прискорення економічного розвитку і підвищення добробуту нашої країни.

Інтеграція на мезорівні (співпраця прикордонних адміністративних регіонів) успішно розвивається у Західній Європі з кінця 50-х років минулого століття, вона одержала назву «єврорегіони». До компетенції єврорегіонів входить розробка і реалізація комплексних програм з вирішення спільних соціально-економічних, екологічних та інших проблем. Єврорегіониздебільшого охоплюють транскордонні території сусідніх країн, стимулюючи та активізуючи їхній економічний розвиток на основі інтеграції спільних інтересів. Україна, розташована у центрі Європи, бере активну участь у 4-х єврорегіонах: «Буг» (Волинська область, прикордонні регіони Польщі); «Карпати» (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області та суміжні території Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії); «Нижній Дунай» (Одеська область та суміжні території Молдови та Румунії); «Верхній Прут» (Чернівецька області та суміжні території Молдови та Румунії). В межах

єврорегіонів здійснюється транскордонне співробітництво між сусідніми країнами. Основними напрямками співробітництва є торгівля, спільне підприємництво, екологія і культура.

II. Рівень двосторонніх відносин

На двосторонньому рівні міжнародних відносин Україна має зв'язки переважно у формі зовнішньої торгівлі та інвестицій.

8.3 Зовнішньоекономічна та зовнішньоторговельна політика держави

Усі форми зовнішньоекономічної діяльності регулюються зовнішньоекономічною політикою держави.

Зовнішньоекономічна політика держави – система заходів, що здійснюється країною (діяльність держави), спрямована на регулювання економічних відносин країни з іншими державами; на досягнення економікою цієї країни певних переваг на світовому ринку та одночасно на захист внутрішнього ринку.

Зовнішньоекономічна діяльність регулюється правовими, адміністративними та економічними методами.

Правові методи ґрунтуються на використанні положень законодавчих актів України, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність: Законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державне мито», «Про квотування та ліцензування експорту товарів (робіт, послуг), «Про єдиний митний тариф» тощо.

Адміністративні методи найдоцільніше застосовувати за умов економічної нестабільності, зростання дефіциту та інфляції» Ними користуються, як правило, протягом короткого терміну з метою захисту економіки країни або її відродження через мобілізацію та оптимальне використання ресурсів. До них належать ембарго (повна заборона зовнішньоекономічної діяльності), ліцензування, квотування, специфічні вимоги

до товару та ін.

Економічні методи регулювання займають провідне місце в період стабілізації економіки. До них належать митні тарифи, збори, імпортні депозити (в галузі імпорту), пільгові кредити експортерам, гарантії, субсидії, звільнення від сплати податків тощо (в галузі експорту).

Важливу роль з-поміж економічних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності відіграють валютні обмеження, які спрямовано на розширення або отримання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни. Валютні обмеження охоплюють сферу зовнішньої торгівлі, рух капіталів та кредитів, переказ прибутків, податкових та інших платежів. У галузі зовнішньої торгівлі валютні обмеження вважають опосередкованим фактором стримування імпорту, оскільки використання валюти на закупівлю іноземних товарів дозволяється лише після отримання на це спеціального дозволу. Регулювання залучення та вивозу капіталу в цілому спрямовується на підвищення ефективності іноземного інвестування в економіку країни. Воно має подвійний характер. З одного боку, державне регулювання сприяє створенню сприятливого інвестиційного клімату за допомогою державних гарантій та надання пільг, а з іншого – обмежує вплив іноземного капіталу на економіку країни, яка залучає такі кошти.

Головне місце у системі зовнішньоекономічних відносин держави належить торговельній діяльності. Саме зовнішня торгівля була тією початковою формою міжнародної господарської діяльності, яка стимулювала розвиток інших її видів. З формуванням ринку і зростанням залежності від нього національних господарств, зовнішньоторговельна діяльність стає життєво важливою для все більшого кола країн, що залучаються до міжнародного поділу праці.

До товарів, що продаються та купуються на зовнішньому ринку, належать: готова продукція, сировина, напівфабрикати, а також призначені для продажу продукти інтелектуальної діяльності – патенти, ліцензії, фірмові знаки тощо. Міжнародна торгівля послугами охоплює міжнародний туризм,

транспортні послуги, страхові операції, банківські, біржові та посередницькі послуги, ярмарки та ін.

Залежно від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють два типи зовнішньої торговельної політики: вільна торгівля і протекціонізм.

Протекціонізм – політика, спрямована на захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через систему певних обмежень. З одного боку, така політика спрямована на стимулювання розвитку національної економіки шляхом надання певних переваг вітчизняним виробникам та утворення певних бар'єрів для проникнення іноземних конкурентів на внутрішній ринок; вона допомагає дещо зменшити вплив на національну економіку негативних тенденцій, що є на світовому ринку; захистити від іноземної конкуренції національні галузі економіки, які ще не зміцніли; сприяє збільшенню зайнятості населення; дає змогу реалізувати внутрішні програми економічного розвитку. З іншого боку, політика протекціонізму, може створити різні перешкоди на шляху міжнародного товарообміну, завдати значної шкоди національній економіці, зменшити її ефективність і конкурентоспроможність.

Політика вільної торгівлі не передбачає втручання держави в зовнішню торгівлю. За цих умов експортно-імпортні відносини регулює не держава, а ринок на підставі співвідношення попиту та пропозиції. Саме вільна торгівля стимулює конкуренцію, примушує національні підприємства підвищувати якість своєї продукції та знижувати ціни.

Тому сьогодні країни прагнуть проводити *гнучку політику зовнішньої торгівлі*, яка поєднує елементи протекціонізму та вільної торгівлі.

8.4 Інструментарій економічних методів державного регулювання зовнішньої торгівлі

Економічні методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності поділяються на тарифні й нетарифні. Центральне місце в державному регулюванні зовнішньої торгівлі належить тарифному регулюванню, яке в Україні регламентовано Законом «Про єдиний митний тариф».

Митний тариф – це систематизований перелік товарів із зазначенням мита, яким вони обкладаються під час перетину митного кордону країни. Митні тарифи розробляються за товарним класифікатором. Найпоширенішим класифікатором, що діє в міжнародній торгівлі, є так звана Гармонізована система опису та кодування товарів, яку Україна почала застосовувати з 1991 р.

Мито – це податок, який стягується митними органами з товарів, що вивозяться або ввозяться на територію країни. Запровадження мита сприяє захисту національних виробників від іноземної конкуренції, забезпечує надходження коштів до державного бюджету, поліпшує умови доступу національних товарів на зарубіжні ринки. У міжнародній практиці застосовується експортне, імпорتنе, транзитне, антидемпінгове, компенсаційне та інші види мита. Найбільш широко в процесі державного регулювання зовнішньоторговельних операцій використовується імпорتنе (ввізне) мито; експортне (вивізне).

Величина мита визначається за допомогою ставок, які поділяються на адвалерні (процентні), специфічні та комбіновані. Адвалерна ставка встановлюється у вигляді відсотка до ціни товару, а специфічна — у грошовій формі на одиницю маси, обсягу або кількості товару. Адвалерне та специфічне мито по-різному здійснюють свою регулюючу функцію. За підвищення цін ефективнішим є адвалерне мито, а за зниження – специфічне. В окремих випадках використовуються ставки змішаного типу (комбіновані), коли товар одночасно обкладається адвалерними і специфічними видами мита (наприклад, 40% вартості, але не менш як 3,00 ЄВРО за штуку).

Важливим митним інструментом є антидемпінгове мито. Воно застосовується тоді, коли в країну ввозяться товари за цінами, які значно нижчі за ціни або навіть собівартість у країні-експортері, через що зазнають шкоди національні виробники аналогічних товарів. Антидемпінговим митом може обкладатися й експортна продукція, якщо її ціна суттєво менша за ціну інших експортерів подібних товарів. Ставка антидемпінгового мита не повинна перевищувати різниці між демпінговою ціною конкурентного товару та середньою ціною товару, що експортується або імпортується в країну.

До нетарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності відносять: надання субсидій виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін. Субсидії спрямовано на підтримку національних виробників і за характером виплат їх поділяють на прями й непрямі. Прямі субсидії надаються експортеру у формі безпосередніх виплат на відшкодування різниці між його витратами та отриманим доходом, а непрямі — є формою надання пільг в оподаткуванні, позик за більш низькими ставками, пільгових умов страхування тощо. Експортне кредитування передбачає фінансове стимулювання розвитку експорту національних товарів. Воно, як правило, здійснюється у формі надання державних кредитів національним експортерам під пільгові процентні ставки або іноземним імпортерам за умови придбання товарів лише вітчизняного виробництва.

У системі нетарифних інструментів є вагомими індикативні ціни, застосування яких спрямовано на збільшення валютних надходжень від експорту продукції і зменшення валютних витрат на закупівлю імпортованих товарів. Індикативними називаються ціни на товари, які відповідають цінам, що склалися на аналогічну продукцію на момент здійснення експортно-імпортованих операцій. Такі ціни можуть запроваджуватись на товари, щодо експорту яких встановлено особливі режими, спеціальні імпортовані процедури або антидемпінгові заходи. Індикативні ціни розробляє Міністерство економіки на

базі результатів аналізу інформації, яку воно одержує від митних, фінансових, статистичних, банківських та інших установ і організацій.

На рівень індикативних цін повинні орієнтуватися підприємці всіх форм власності, укладаючи зовнішньоторговельні угоди. Контрактна ціна може відхилятися від індикативної у разі суттєвого відхилення умов експортно-імпортних операцій від тих, які були враховані під час визначення індикативних цін. Однак таке відхилення дозволяється лише за наявності підтвердження контрактної ціни Міністерством економіки.

Щодо окремих імпортних товарів (тютюнові вироби та ін.) держава встановлює їхню мінімальну митну вартість. Метою її запровадження є забезпечення повноти сплати податку на додану вартість та недопущення заниження митної вартості товарів, що ввозяться в Україну. Так, якщо контрактна ціна товару менша за мінімальну митну вартість, то податок на додану вартість визначатиметься з мінімальної митної вартості. Перелік товарів та їхня мінімальна митна вартість затверджуються Кабінетом Міністрів України, а пропозиції щодо внесення змін до такого переліку розробляються Міністерством економіки та Державною митною службою країни.

До найпоширеніших адміністративних інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності належать квотування та ліцензування. *Квотування* – це кількісне обмеження імпорту або експорту певної категорії товарів, а *ліцензування* – це умови і порядок надання державними органами спеціального дозволу на ввезення або вивезення таких товарів. Надання квот та ліцензій на експорт та імпорт товарів і послуг здійснюється Міністерством економіки.

8.5 Баланс зовнішньоекономічних зв'язків держави

Результати взаємодії країни з зарубіжними країнами відображають у платіжному балансі.

Платіжний баланс – це статистичний звіт про результати зовнішньоекономічної діяльності країни за певний період часу, як правило, за рік. Він показує різницю між валютними надходженнями у країну і сумарними платежами за кордон.

У більшості країн платіжні баланси розробляються за схемою, яка рекомендована Міжнародним валютним фондом. Відповідно до рекомендацій усі зовнішньоекономічні операції відображаються у балансі за принципом подвійного запису. До кредитних операцій, які записуються зі знаком «+», відносяться експорт товарів та послуг, отримання доходів, поточних та капітальних трансфертів від нерезидентів. (Трансферт – односторонній переказ (надходження), наприклад, гуманітарна допомога). У результаті таких угод відбувається відплив цінностей та приплив валюти у країну. До дебету відносяться операції, які характеризують придбання цінностей в обмін на валюту і записуються зі знаком «-», наприклад, імпорт товарів та послуг, надання трансфертів нерезидентам, збільшення фінансових активів.

За характером операцій усі угоди у платіжному балансі об'єднуються у три розділи:

I. Баланс поточних операцій. Відображає:

- експорт (+) та імпорт (-) товарів – торговельний баланс;
- баланс послуг та некомерційних платежів:
 - експорт та імпорт послуг (оплата перевезень, сервісу, туризму, патентів тощо);
 - доходи від зарубіжних інвестицій країни (надходження) і доходи від іноземних інвестицій на території цієї країни (платежі);
 - односторонні трансферти, некомерційні платежі (витрати на утримання дипкорпусу, іноземна гуманітарна допомога, грошові перекази за кордон, кредит без повернення тощо).

Таким чином, поточними операціями є операції з товарами, послугами, доходами від інвестицій та поточні трансферти (тобто чисті грошові перекази).

II. Баланс руху капіталів характеризує приплив (імпорт «+») і відплив (експорт «-») капіталів як довгострокового, так і короткострокового характеру.

Довгострокові операції:

- купівля та продаж цінних паперів (портфельні інвестиції);
- прями інвестиції (купівля машин, обладнання тощо);
- надання та погашення довгострокових кредитів.

Короткостроковий капітал — високоліквідні засоби (поточні рахунки іноземців у певній країні, казначейські векселі та ін.).

III. Баланс офіційних резервів. Відображає:

- використання офіційних золотовалютних резервів, тобто ресурсів, що знаходяться у розпорядженні центрального банку (зменшення "+", збільшення "-");
- зміни у зобов'язаннях країни перед іноземними банками та міжнародними фінансовими організаціями (зменшення "+", збільшення "-").

Відповідно до принципів побудови платіжного балансу він має бути завжди збалансований. Поняття активного і пасивного балансу застосовується лише до окремих його статей. Активне сальдо платіжного балансу — коли надходження у країну перевищують зарубіжні платежі країни. Пасивне сальдо платіжного балансу — коли зарубіжні платежі країни перевищують надходження у країну. Держава врегулює виникаючу нерівновагу шляхом використання переважно власних золотовалютних резервів, а також зовнішніх позик – кредитів МВФ, та інших міжнародних організацій, короткострокового кредитування.

